

TÜRKÇEDE ÜÇÜNCÜ KİŞİ BUYRUM YAPILARI

Özgür Aydın *

Özet

Alanyazınında üçüncü kişi buyrum yapısı çekimi içinde yer alan –sIn biçimbirimi kimi zaman sadece uyum kategorisini gösteren bir ek olarak, kimi zaman da hem uyum hem de kip ekini gösteren portmanto bir ek olarak ele alınmaktadır. Bu yazıda, –sIn biçimbiriminin, alanyazınında belirtildiği gibi uyum kategorisi yansıtan bir biçimbirim olup olmadığı tartışılmakta ve buna bağlı olarak ikinci ve üçüncü kişi buyrum yapılarının alanyazınında aynı dizi içinde ele alınması durumuyla ilgili sorunlar ortaya konmaktadır. Çalışmada, Türkçe üçüncü kişi buyrum yapılarının ikinci kişi buyrum yapılarından biçimbilimsel ve sözdizimsel kimi farklılıkları bulunduğu, –sIn biçimbiriminin uyum kategorisini içermediği ve diğer dillerdeki üçüncü kişi buyrum yapılarıyla karşılaştırıldığında farklı özne–alıcı ilişkileri yansıttığı gösterilmektedir. Bu gerçeklerden hareketle, bu ekin ikinci kişi buyrum yapılarının bulunduğu diziden farklı bir diziye ait olduğu ve bir kip eki olarak değerlendirilmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Anahtar sözcükler: emir tümceleri, kip, uyum, uyum dizisi, üçüncü kişi, sayı, özne, alıcı

Abstract

The Third Person Imperative in Turkish

In literature, the morpheme –sIn, which appears in the third person imperative, is sometimes considered as a suffix, only indicating the agreement category and sometimes as a portmanteau morph, indicating both agreement and mood. This

* Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Dilbilim Bölümü.

paper investigates whether –sIn is a morpheme which indicates agreement category as stated in literature, and introduces the problems, existing as a result of the literature considering the second and the third person imperatives in the same paradigm. Consequently, in this paper it is shown that there are some syntactic and morphological differences between the third and the second person imperatives in Turkish and that the morpheme –sIn does not indicate agreement category. Additionally, it is also inferred that the third person imperative in Turkish indicates some different subject-addressee relations from the third person imperatives of some other languages. Bearing this in mind, it is claimed that this suffix belongs to a paradigm different from that of the paradigm in which the second person imperatives are present and therefore should be regarded as a mood suffix.

Key words: imperative, mood, agreement, agreement paradigm, third person, number, subject, addressee

1. Giriş

Türkçe buyrum kipinin ikinci kişi çekim dizisinde iki biçim bulunmaktadır: Bunlardan biri, sıfır biçimciğin ($-\emptyset$) kullanıldığı tekil sayı biçimi (bkz 1), diğeri de $-In(Iz)$ ¹ ekinin kullanıldığı çoğul sayı biçimidir (bkz 2). Bu kipin üçüncü kişi çekimlerinde ise tekil ve çoğul sayı biçimleri arasında bir koşutluk gözlenmekte, her iki çekimde de $-sIn$ ekinin kullanıldığı görülmektedir (bkz. 3 ve 4).

- (1) Önüne bak!
- (2) Önünüze bak-**ın(ız)**!
- (3) Yemeğini ye-**sin**!
- (4) Yemeklerini ye-**sinler**!

Alanyazınında $-sIn$ ekinin genel olarak uyum kategorisini gösteren bir ek olarak ele alındığı gözlenmektedir (bkz. Németh, 1962:66; Banguoğlu, 1974:446; Demircan, 1977:111-2; Adalı, 1979:47; Bozkurt 1995: 52; Göksel ve Kerslake, 2005:89-90; Kornfilt, 1997:370, 382). Kimi çalışmalarda ise bu ekin Türkçe uyum kategorisinde ikinci kişiyi gösteren $-sIn$ eki ile olan ilişkisi vurgulanarak ekin bildirme kipinde ikinci kişiyi (bkz 5), buyrum kipinde ise üçüncü kişiyi (bkz 6) gösterdiği ileri sürülmektedir (bkz. Demircan, 1977; Adalı, 1979).

¹ Türkçede $-Iz$ biçimciği sayı kategorisini göstermektedir. Örneğin, bu biçimcik ikinci kişiyi gösteren $-sIn$ biçimbirimine eklenerek ikinci kişi çoğul biçiminin yansıtılmasını sağlamaktadır: $-sInIz$. Bununla birlikte, Türkçe uyum dizisinde kişi ve sayı kategorileri genel olarak ayrı biçimbirimlerle gösterilmemektedir. Buyrum kipinde de $-In$ eki hem ikinci kişiyi hem de çoğulu göstermektedir. Bu nedenle, $-In$ biçimbirimi ile $-InIz$ biçimbirimi arasında, sunulan kategorilerin özellikleri bakımından, bir ayrım bulunmamaktadır.

(5) Yarın okula gel-ecek-**sin**.

(6) Yarın okula gel-**sin**.

Buyrum kipinin üçüncü kişi dizisinde yer alan *-sIn* eki, bir uyum eki olarak ele alındığında, bu ekin, (5)'teki ikinci kişiyi gösteren ekin eşseslisi olduğu düşünülebilir. Bu durumda, Türkçe uyum dizisinde eşsesli olan eklerden birinin ikinci kişiyi ve diğerinin de üçüncü kişiyi gösterdiği ileri sürülmelidir. Diğer yandan, Türkçede *-sIn* ekinin uyum dizisinde ikinci ve üçüncü kişileri yansıtan tek bir ek olduğu da iddia edilebilir. Kornfilt'in (1997:382) uyum dizisinde *-sIn* eki, ikinci kişi eki olarak I. ve III. dizide yer alırken, aynı ekin ya da eşseslisinin üçüncü kişiyi gösteren bir ek olarak III. ve IV. dizide yer aldığı görülmektedir:

Tablo 1. Türkçe eylemcil uyum dizisi (Kornfilt, 1997)

	I	II	III	IV
1.tekil	-Im	-m	-(y)Aylm	—
2.tekil	- sIn	-n	-(y)As In	-Ø
3.tekil	-Ø	-Ø	-(y)A(- sIn)	- sIn
1.çoğul	-Iz	-k	-(y)Allm	—
2.çoğul	-sInIz	-nIz	-(y)AsInIz	-(y)In(Iz)
3.çoğul	-lAr	-lAr	-(y)AlAr	-sInlAr

Diğer yandan, bu açıklamalardan farklı olarak kimi betimlemelerde buyrum kipinde kullanılan *-sIn* eki, portmanto bir ek olarak değerlendirilmekte, bu ekin hem uyum hem de kip özellikleri yansıttığı ileri sürülmektedir (bkz. Özdemir, 1967; Ergin, 1992:294; Korkmaz, 2003:572, 665). Gencan (1979:294) ise yukarıdaki açıklamaların tersine *-sIn* ekini buyrum kipi çekiminde uyum kategorisini yansıtan bir ek olarak ele almamaktadır. Gencan'a göre buyrum kipi çekiminde sadece *-In*, *-InIz* ve *-lAr* ekleri uyum kategorisi göstermektedir.

Bu yazının amacı, üçüncü kişi buyrum yapısı çekimi içinde yer alan *-sIn* ekinin, genel olarak alanyazınında belirtilenin tersine uyum kategorisi yansıtan bir ek olmadığını ortaya koymaktır. Bu yazıda ayrıca ikinci ve üçüncü kişi buyrum yapılarının aynı dizi içinde ele alınması durumuyla ilgili sorunlar da sorgulanmaktadır.

2. Üçüncü kişi buyrum yapıları

Lyons (1977:745), buyrum tümcelerinin “buyrum” ve “yönerge”den çok daha fazla şeyi ifade edebileceği düşüncesine dayanarak, buyrum yapılarının alt kümesinde “uyarı” (warning), “öneri” (recommendation) ve

“özendirim” (exhortation) yapılarının bulunduğunu ileri sürmektedir². Ancak Lyons’a göre bu ayırım çerçevesindeki çeşitlenme ikinci kişi ile sınırlıdır ve bu tür yapılarda “buyrum”, “uyarı”, “öneri” ya da “özendirim” anlatımları doğrudan konuşulan kişiye yöneldiğinden, buyrum tümcesinin öznesi zorunlu olarak alıcıyı işaret etmektedir. Bununla birlikte, dillerde üçüncü kişiyi gösteren buyrum yapıları da bulunmaktadır. Lyons, üçüncü kişi buyrum yapıları, “buyrum” olarak adlandırılrsa da aslında bunların –en azından– Hint-Avrupa dillerinde gerçek buyrum yapıları olmadığını ileri sürmektedir. Böylesi bir yaklaşımın temelinde, buyrum tümcelerinin öznelerinin alıcıyı ya da alıcıları içeren bir kümeyi işaret etmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle de tüm dillerde ikinci kişi buyrum yapıları bulunmaktadır. Bu gerçekten yola çıkarak Mauck (2005), buyrum yapıları için ikinci kişi çekimini “varsayılan kişi” (default person) çekimi olarak ele almaktadır.

Buna karşın, İngilizcede ve Çince de buyrum yapılarında boş özneler ve ikinci kişi öznelerinin yanı sıra (7) ve (8)’deki gibi nicelik sözcüklerinin bulunabildiği görülmektedir (bkz. Mauck, Pak, Portner ve Zanuttini, 2005; Potsdam, 1996; Chen-Main, 2005). Bu örneklerde, buyrum tümcelerinin niceliksel özneleri her ne kadar üçüncü kişiyi gösterse de Lyons’ın buyrum yapıları ile ilgili genellemesine koşut biçimde öznelerinin alıcılar kümesini işaret ettiği görülmektedir.

(7) Everyone raise your hand!

(8) Da4ja1 bie2 wang4-le chi1 fan4!
herkes OLM unut-GÖR ye- yemek
‘Kimse yemek yemeği unutmasın!’

Diğer yandan, buyrum tümcelerinde sadece niceliksel öznelere değil, göndergesel öznelere de izin verilmektedir (bkz. Mauck, v.d., 2005; Potsdam, 1996). Örneğin aşağıdaki İngilizce, İtalyanca ve Bhojpuri³ buyrum tümcelerinin özneleri üçüncü kişi AÖ’leri olmalarına karşın öznelerin alıcıyı işaret ettiği görülmektedir.

² Pak (2006), Korecedeki sözveri (promissive), buyrum (imperative) ve özendirim (exhortative) yapılarının tek bir tümce türünün üyeleri olduğunu, bunun da “yumuşatıcı kip” (jussive) olduğunu ileri sürmektedir. Eğer alıcıyı işaret eden özne ikinci kişi ise bu yapılar “buyrum yapıları”, eğer birinci kişi ise “sözveri yapıları” ve eğer özne alıcıyı da kapsayan birinci kişi ise “özendirim yapıları” adını almaktadır.

³ Kuzey Hindistan’da Uttar Pradesh eyaletinde konuşulan ve Sanskritçeden türemiş modern Hint dillerindedir.

- (9) Kids, Jane hang up your coat, Michael put away your lunch box, and Rebecca pick up the toys!⁴
- (10) Il Signor Rossi entri da quella porta.
TAN bay Rossi gir-İLG şu kapı
'Bay Rossi şu kapıdan içeriye girin'
- (11) Lajke cup raahen!
çocuklar-YAL sessiz ol-BYR.3ÇK
'Çocuklar sessiz olun'

Yukarıdaki görünümün tersine, kimi üçüncü kişi buyrum yapılarının öznelerinin her zaman alıcıyı işaret etmediği gözlenmektedir. Örneğin, Bhojpuri dilinde eylem çekimi dizisinde buyrum yapılarının üçüncü kişi çekimi bulunmakta ve bu yapılarda öznelerin alıcı ile örtüşmediği örnekler görülebilmektedir (Mauck, v.d., 2005):

- (12) Lajke (aapan) tini baje aaveN
çocuklar.YAL (kendi) üçte gel-BYR.3ÇK
'Çocuklar(ınız) saat üçte gelsinler'

İtalyancada buyrum kipi için sadece ikinci tekil ve çoğul kişi eylem dizisi bulunduğundan, (10)'da da görüldüğü gibi, İtalyancada İngilizceye benzer biçimde öznenin alıcıya gönderimi söz konusudur. Ancak, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, İtalyancada özne ve alıcının örtüşmediği üçüncü kişiyi gösteren buyrum yapıları da görülebilmektedir (Mauck, v.d., 2005).

- (13) Signor Rossi, (che) nessuno si siede in prima fila!
Mister Rossi, (ki) kimse kendi otur İLG ilk sıra
'Bay Rossi, kimse ön sıraya oturmasın!'

Yukarıdaki örnekler, özne ile alıcının örtüşmemesi durumunun güçlü uyum sergileyen dillerde bulunduğunu gösteriyor gibiyse de Çince gibi, eylemcil çekimde açık uyum görülmeyen dillerde de özne ile alıcının örtüşmediği örnekler bulunmaktadır. Chen-Main (2005), karşısalsal durum sergileyen (14)'teki gibi örneklere dayanarak Mandarin Çincesinde alıcının işaret edilmediği üçüncü kişiyi gösteren öznelere sınırlı olarak izin verildiğini belirtmektedir.

⁴ İngilizcede bu tür kullanımlar oldukça sınırlıdır, (9)'daki tümcede göndergesel AÖ'ler zıtlık ve özel bir "listeleme ezgisi" kullanımında sınırlıdır (bkz. Mauck ve diğ., 2005).

(14) Jie2jie3 qu4 shang4xue3, mei4mei bie2 qu4!

abla git- okula kız kardeş OLM git-

‘Ablası okula gitsin, kardeşi gitmesin.’

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, üçüncü kişi buyrum yapılarının iki tür kullanımı bulunmaktadır: Bunlardan biri, özne konumundaki AÖ’nün dilbilgisel olarak üçüncü kişiyi göstermesine karşın öznenin alıcıyı işaret ettiği yapılarıdır. Diğer ise, buyrum yapılarının üçüncü kişi öznelerini alıcı ile örtüşmediği, üçüncü kişiyi gösterdiği tümcelerdir.

Türkçede ise üçüncü kişi buyrum tümcelerinin özne konumunda (15)’teki gibi boş özneler, (16)’daki gibi açık AÖ’ler ve (17)’deki gibi nicelik sözcükleri bulunabilmektedir. (15) ve (16)’da da görüldüğü gibi, Türkçede üçüncü kişi buyrum tümcelerinde özne ile alıcı örtüşmemektedir. (17)’deki gibi, niceliksel öznelerin bulunduğu tümcelerde ise özne alıcılar kümesini işaret etmektedir.

(15) *adıl* işte buna verecekleri cevabı ilk sıraya yazsınlar.

(16) Başbakan minderden kaçmasın, mal varlığını açıklasın.

(17) Yeter ki herkes görevini, yerini bilsin ve bulunduğu görevin gereğini yerine getirsin.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, İtalyanca, Çince ve Bhojpuri dilleri, üçüncü kişi buyrum tümcelerinde hem özne ve alıcının örtüştüğü tümceleri (bkz. 8, 10, 11) hem de özne ve alıcının örtüşmediği tümceleri (bkz.12, 13, 14) üretebilmektedir. Bu dillerde –tıpkı ikinci kişi çekiminde olduğu gibi– üçüncü kişi çekiminde de öznenin alıcıyı işaret etmesi durumu, ikinci ve üçüncü kişi çekimlerinde aynı diziyi kullanılmasıyla bağlantılı gibi görülmektedir. Oysa Türkçede üçüncü kişi buyrum tümcelerinin özne ve alıcının örtüştüğü bir yorum neredeyse söz konusu değil gibidir⁵.

3. Türkçe ikinci ve üçüncü kişi buyrum yapılarının karşılaştırılması

Türkçe ikinci kişi ve üçüncü kişi buyrum yapıları arasında benzerlikler bulunsa da iki çekimi ayrı diziler olarak değerlendirmemizi destekleyecek ayrımlar gözlemlenebilmektedir.

⁵ Türkçede üçüncü kişi çekimli kimi tümcelerde öznenin alıcıyı işaret ettiği örnekler görülebilmektedir. Örneğin, *Şimdi Erkin oyuncaklarını toplasın, yatağına gitsin, değil mi?* tümcesinde öznenin (*Erkin*) alıcı ile örtüştüğü bir yorum da söz konusudur. Bununla birlikte, bu tür sınırlı kullanımlar buyrum yapılarının bir özelliği olarak ele alınmamalıdır, zira aynı yorum bir başka yapıda da geçerli olabilmektedir: *Şimdi Erkin oyuncaklarını toplayacak ve yatağına gidecek, değil mi?* Ancak yukarıda ele aldığımız dillerdeki görülen özneyle alıcının örtüşmesi durumları, bu dillerdeki buyrum yapılarının bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede herhangi bir yapı içinde görülen kip ya da zaman ekleri söz konusu yapının sadece belirli kişi/sayı çekimlerinde değil, tüm kişi/sayı çekimlerinde görülebilmektedir. Sözgelimi, Türkçede *-DI* ya da *-mİş* ekleri, gereklilik kipinin sadece bazı kişi/sayı çekimine değil, tüm kişi/sayı çekimlerine eklenebilmektedir: *gelmeliydim, gelmeliydin, gelmeliydi, gelmeliydik, gelmeliydiniz, gelmelilerdi* vb. Ancak buyrum tümcelerinin çekiminde bunun böyle olmadığı görülmektedir. İkinci kişi buyrum yapılarında *-DI* ya da *-mİş* eklerine izin verilmezken, üçüncü kişi buyrum yapılarında bu eklerin yer aldığı (18) ve (19)'daki örneklerde görülebilmektedir⁶:

(18) Annemin zorla giydirdiği abuk kılıklardan sonra bu nefisti. Annem halt **etsindi**. Ablamla beni bir örnek giydirmeye bayılırdı. (A.Özyılmaz, “Ya rüküşsem?!”, Sabah Gazetesi, 04.04.2005)

(19) Sonradan gelenler **gitsinmiş**. Peki, öyleyse oyalanmasın, başta o sözü söyleyenler olmak üzere, adada yaşayan herkes bir an önce bohçasını toplasın. (A.Çubukçu, “Amerika kuyu kazıyor!” Evrensel, 02.06.2002)

Türkçede *-mİş* ve *-DI* gibi, *-Abil* biçimbirimi de buyrum tümcelerinin sadece üçüncü kişi çekimlerinde görülebilmektedir:

(20) 2TK *gör-ebil 3TK gör-ebil-sin
2ÇK *gör-ebil-in(iz) 3ÇK gör-ebil-sin-ler

Buyrum yapılarının ikinci ve üçüncü kişi çekimlerinde edilgenlik görünüşleri de farklılık göstermektedir. Üçüncü kişi çekiminde edilgen yapılar geniş ölçüde izin verilirken, ikinci kişi çekimde edilgen kullanımı oldukça sınırlıdır⁷:

(21) 2TK ?gör-ül 3TK gör-ül-sün
2ÇK ?gör-ül-ün(üz) 3ÇK gör-ül-sün-ler

İki yapı arasındaki bir başka ayırım da ikinci kişi buyrum yapılarının tersine üçüncü kişi buyrum yapılarının soru biçimlerine izin vermesidir:

⁶ Üçüncü kişi buyrum yapılarında geçmiş zaman biçimbiriminin görülmesi sadece Türkçeye özgü değildir. Örneğin, Hixkaryana dilinde geçmiş zaman, buyrum gösteren *haka* biçimbirimi ile görülebilmektedir (Mauck, 2005):

nomokno haka
gel.GEÇ.3TK BYR
'Hemen gelsindi!'

⁷ İkinci kişi buyrum yapılarının edilgen biçimlerine sınırlı ölçüde rastlanabilmektedir: O halde hiç beklemeyin. Sevin ve **sevinin**...

- (22) 2TK *gör mü? 3TK gör-sün mü?
 2ÇK *gör-ün(üz) mü? 3ÇK gör-sün-ler mi?

Bu özellikler, *-sIn* ve *-sInlar* biçimbirimleriyle oluşturulan üçüncü kişi buyrum yapılarının, ikinci kişi yapılarından farklı yapısal özellikler taşıdığını göstermektedir.

4. *-sIn* eki ve uyum kategorisi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, *-sIn* eki Gencan (1979) dışındaki çalışmalarda kişi ve sayı bildiren bir ek olarak ele alınmış ve uyum dizisinde buyrum kipinde üçüncü tekil kişiyi gösteren bir ek olarak değerlendirilmiştir. Şimdi bu ekin uyum kategorisini yansıtmayı yansıtmadığını tartışalım.

(23)'teki örneklerde görüldüğü gibi, Türkçede uyum ekleri *-DI* ve *-mİş* eklerinden sonra yer almaktadır. Buna karşın, *-sIn* ekinin *-DI* ve *-mİş* eklerinden önce yer aldığı görülmektedir (bkz. 18, 19, 24). Bu örnekler *-sIn* ekinin kişi ve sayı kategorisi yansıtan eklerden biri olmadığına bir işarettir.

- (23) gid-iyor-**du-m**
 git-tiy-**di-m**
 gid-miş-**im**
 gid-iyor-**muş-um**
 git-ti-yse-**m**
 git-miş-se-**m**

- (24) git-**sin-di**
 git-**sin-miş**

Üçüncü kişi buyrum yapılarında kullanılan *-sIn* ekinin kişi kategorisi içermediğini gösteren bir başka tanıt kişisiz edilgen yapılardan gelmektedir. Türkçede (25)'teki gibi edilgen tümcelerin tersine, özne konumunda açık bir AÖ'nün bulunmadığı (26)'daki gibi kişisiz edilgen tümcelerde çekim [-UYUM] özelliklidir (bkz. Özsoy, 1988; Sezer, 1991):

- (25) a. Ben döv-ül-dü-**m** [+UYUM]
 b. Çocuk döv-ül-dü-**Ø** [+UYUM]
 (26) a. Benden nefret ed-il-me-di [-UYUM]
 b. Çocuk-tan nefret ed-il-me-di [-UYUM]

Kişisiz edilgen yapılarda çekimin [-UYUM] özellikli olduğu varsayımından yola çıkarak, aşağıdaki tümcelerde de *-sIn* ekinin uyum kategorisini yansıtmadığını söyleyebiliriz:

- (27) a. Benden nefret ed-il-me-**sin** [-UYUM]
 b. Çocuk-tan nefret ed-il-me-**sin** [-UYUM]

–*sIn* ekinin uyum kategorisini yansıtmadığını gösteren bir başka tanıt da sıralama yapılarında görülmektedir. (28)’deki tümcelerin de gösterdiği gibi, Türkçe sıralama yapılarında uyum kategorisi eksiltilebilmektedir. (29c) ve (30b)’deki tümcelerin dilbilgisidışı olması, –*sIn* ekinin uyum kategorisini yansıtan bir ek olmadığını göstermektedir. Tersine, uyum gösteren ekin, –*lAr* eki ya da bu ekle birlikte sıfır biçimciği olduğu görülmektedir (bkz. 29b).

- (28) a. Ben gel-ir-im, sizi bul-ur-um.
 b. Ben gel-ir, sizi bul-ur-um.
 c. *Ben gel, sizi bul-ur-um.
- (29) a. Onlar gel-sin-ler, bizi bulsunlar.
 b. Onlar gel-sin, bizi bulsunlar.
 c. *Onlar gel, bizi bulsunlar.
- (30) a. O gel-sin, bizi bulsun.
 b. *O gel, bizi bulsun.

Burada ayrıca üçüncü kişi buyrum kipi çekiminde kullanılan –*sIn* ekinin, Tablo 1’in I. dizisindeki ikinci kişiyi gösteren –*sIn*’la herhangi bir bağının olmadığını da belirtmek gerekir. Alanyazınında zaman zaman biçimbirimlerin birden çok görev yüklenebileceği varsayımından yola çıkarak, kişi bildiren –*sIn* biçimbiriminin bildirme kipinde ikinci kişiyi, buyrum kipinde üçüncü kişiyi gösterdiği ileri sürülmüştür (bkz. Demircan, 1977:111-2; Adalı, 1979:47). Ancak Türkçede buyrum tümcelerinde kullanılan –*sIn* eki ile uyum dizisinde ikinci tekil kişiyi gösteren –*sIn* ekinin eşesli ekler olmadığı tarihsel olarak tanıtlanabilir. Türkçede –*sIn* eki Orhon Türkçesindeki –*zUn* ekine dayanmaktadır (bkz. Gabain, 1988:79; Alyılmaz, 1994: 247-8; Erdal, 1998:146):

- (31) Türuk bodun yook bolma-**zun** tiyin, bodun bol-**çun**⁸ tiyin kañım
 ilteriş kaganıg ögüm ilbilge katunug teñri töpüsinte tutup yügerü
 kötürmiş erinç.

‘Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İlteriş Hakanı
 (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe
 kaldırmışlar muhakkak ki..’

(Tekin, 1988: 10-11)

⁸ –*zUn* biçimbirimi Orhon yazıtlarında –*zun*, –*zu*, –*çun* biçimlerinde de görülmektedir (bkz. Akyılmaz, 1994)

Türkçede kişi ekleri ise kişi adlarına dayanmaktadır. Bu nedenle, uyum dizisinde ikinci tekil kişiyi yansıtan *-sIn* ekinin eski Türkçedeki biçimi *sen* kişi adıdır:

(32) Biriye çugay yış töğültün yazı koonatin tiser Türuk bodun, öl-teçi **sen**.

‘Güneyde Çuğay dağlarına, Töğültün ovasına konayım dersen, Türk halkı öl-ecek-sin’

(Tekin, 1988:4-5)

Yukarıdaki tanıtılar, *-sIn* ekinin uyum kategorisini yansıtan bir ek olmadığını, *-sIn* ile oluşturulan üçüncü kişi buyrum yapılarında, uyum kategorisinin Tablo 1’in I. ve II. dizilerindeki eklerle (*-Ø* ve *-lAr*) yansıtıldığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, buyrum yapılarında kullanılan *-sIn*’ın bir kip eki olduğu, bu ekten sonra da *-tıpkı* dizinin diğer çekimlerinde olduğu gibi– üçüncü kişi *-Ø* ve *-lAr* uyum eklerinin geldiği görülmektedir:

(33) gel **-sin** **-Ø**
 gel **-sin** **-ler**
 gel **-meli** **-Ø**
 gel **-meli** **-ler**

5. Sonuç

Dillerarası bir perspektifle bakıldığında, buyrum kipinde “varsayılan kişi” çekiminin ikinci kişi olduğu, yani bu yapıların genellikle sadece ikinci kişi çekimiyle oluşturulduğu görülmektedir (bkz. Mauck, 2005). Kimi dillerde görülen üçüncü kişi buyrum yapılarında ise öznenin alıcıyı işaret etmediği, yani AÖ’nün üçüncü kişiyi gösterdiği örneklerin yanı sıra özne ile alıcının örtüştüğü örnekler de görülmektedir. Dillerde bu iki işlevin aynı yapı içinde yer alması, öznenin alıcıyı işaret etmesi durumunun buyrum yapılarının karakteristik bir özelliği olduğunu göstermektedir. Türkçe ise bu bakımdan farklı görünüşler sergilemektedir: Türkçe üçüncü kişi buyrum yapılarında *-niceliksel* özneler dışında– üçüncü kişi öznesinin alıcıyı işaret ettiği örneklere rastlanmamaktadır. Türkçede üçüncü kişi buyrum yapılarında özne ile alıcının örtüşmemesi durumu, üçüncü kişi ve ikinci kişi buyrum yapılarının farklı yapısal özellikler sergileyebileceğini sezdirmektedir.

Gerçekten de Türkçe üçüncü kişi buyrum yapılarının ikinci kişi buyrum yapılarından biçimbilimsel ve sözdizimsel kimi farklılıkları bulunduğu

gözlenmiştir. İkinci kişi çekimlerinin tersine, üçüncü kişi çekimlerinde *-DI*, *-mİş* ve *-Abil* eklerine izin verildiği, sadece üçüncü kişi buyrum yapılarının edilgen ve soru biçimlerinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca üçüncü kişi buyrum yapılarında kullanılan *-sIn* ekinin *-alanyazınındaki* betimlemelerin tersine- uyum kategorisini yansıtmadığı, bu ekin ikinci kişiyi gösteren *-sIn* eki ile tarihsel bağlantısının olmadığı ortaya konmuştur. Buna göre, Türkçedeki eylemcil uyum dizisi Gencan (1979)'a koştur biçimde aşağıdaki gibi olmalıdır:

Tablo 2. Türkçe eylemcil uyum dizisi

	I	II	III
1.tekil	-Im	-m	—
2.tekil	-sIn	-n	-Ø
3.tekil	-Ø	-Ø	—
1.çoğul	-Iz /-IIm	-k	—
2.çoğul	-sInIz	-nIz	-In(Iz)
3.çoğul	-lAr	-lAr	—

Türkçe üçüncü kişi buyrum yapılarında, diğer dillere göre farklı öznel- alıcı ilişkileri görülmesi ve bu yapıların ikinci kişi çekimine göre farklı yapısal özellikler içermesi dışında, sadece üçüncü kişi çekiminde görülen *-sIn* ekinin uyum kategorisi içermemesi de bu ekin buyrum yapısının ikinci kişi çekiminden farklı bir diziyeye ait olduğu ve *-sIn* ekinin bir kip eki olarak değerlendirilmesi gerektiği izlenimini güçlendirmektedir. Ancak bu iki yapıyı (ikinci kişi buyrum yapısı ve *-sIn* kipi) birbirlerinden tümüyle farklı tümce türleri olarak ele almak yerine, Lyons'ı (1977) ve Pak'ı (2006) izleyerek, *-sIn* kipinin oluşturduğu diziyle birlikte diğer tüm yapıları tek bir kip türünün alt kümeleri olarak ele almak doğru olacaktır:

(34)	1.tekil	—	—	gel-e-yim	—
	2.tekil	gel	—	gel-e-sin	gel-se-n-e
	3.tekil	—	gel-sin-Ø	?gel-e	—
	1.çoğul	—	—	gel-e-lim	—
	2.çoğul	gel-in(iz)	—	gel-e-siniz	gel-se-niz-e
	3.çoğul	—	gel-sin-ler	?gel-e-ler	—

KAYNAKÇA

- ADALI, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- ALYILMAZ, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (1974/1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BOZKURT, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- CHEN-MAIN, J. (2005). "Characteristics of Mandarin Imperatives". *Georgetown University Working Papers in Theoretical Linguistics* içinde. Yay. Corinne Brandstetter ve Dominik Rus, volume IV, 1-51. Washington, DC: Georgetown University Department of Linguistics. URL <http://www.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/nsfframeset.htm>.
- DEMİRCAN, Ö. (1977). *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (1998). "Old Turkish". *The Turkic Languages* içinde. Yay. Lars Johanson ve Éva Csató, Londra ve New York: Routledge, 138-157.
- ERGİN, M. (1992). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Özal Matbaası.
- GABAIN, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- GENCAN, T.N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÖKSEL, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. Londra ve New York: Routledge.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesinin Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORNFILT, J. (1997). *Turkish*. Londra ve New York: Routledge.
- LYONS, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAUCK, S. (2005). "Notes on the Typology of Imperatives". Ms, Georgetown University. URL <http://www.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsfsite/nsfframeset.htm>.
- MAUCK, S., Pak, M., Portner, P. ve Zanuttini, R. (2005). "Clause Typing in Imperatives: A Cross-Linguistic Perspective". *Georgetown University Working Papers in Theoretical Linguistics* içinde. Yay. Corinne Brandstetter and Dominik Rus, volume IV, 1-51. Washington,

- DC: Georgetown University Department of Linguistics. URL <http://www.georgetown.edu/faculty/portnerp/nsf/site/nsframeset.htm>.
- NÉMETH, J. (1962). *Turkish Grammar*. (English Adaptation of the Grammar Original by T. Halasi-Kun), Mouton&Co.
- ÖZDEMİR, E. (1967). “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”. *Belleten 1967*, 177-203.
- ÖZSOY, A.S. (1988). “On Complementation in Turkish: Possessed Impersonal Infinitives”. *Studies on Turkish Linguistics: Proceedings of the Fourth International Conference on Turkish Linguistics*, 17-19 August, 1988. Yay. S. Koç, Ankara: ODTÜ Yayınları, 299-311.
- PAK, M.D. (2006). “Jussive Clauses and Agreement of Sentence Final Particles in Korean”. *Jones Proceedings of Japanese/Korean Linguistics 14.*, Yay. Timothy Vance and Kimberly, Stanford University Center for the Study, 295-307.
- POTSDAM, E. (1996). *Syntactic Issues in the English Imperative*. Ph.D. dissertation. University of California at Santa Cruz.
- SEZER, F.E. (1991). *Issues in Turkish Syntax*. Ph.D. Dissertation, Harvard University.
- TEKİN, T. (1988). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.